

**РОЗВ'ЯЗАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ****RESOLVING OF ECONOMIC DISPUTES IN THE CONTEXT OF THE LEGAL REGIME
OF A STATE OF WAR**

**Петруненко Я.В., д.ю.н., професор,
старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»**

Статтю присвячено висвітленню особливостей розгляду актуальних проблем вирішення господарських спорів у контексті дії правового режиму воєнного стану. Автор досліджує особливості розгляду господарських справ та виконання рішень суду в умовах, коли в країні діє режим воєнного стану. Досліджено, які впливи та обмеження можуть впливати на розгляд господарських справ у таких умовах і які механізми застосовуються для забезпечення правосуддя та виконання рішень суду.

Аргументовано, що вплив правового режиму воєнного стану на господарські спори є комплексним і залежить від конкретних обставин кожної ситуації. Кожен випадок буде розглядатися і вирішуватися відповідно до законодавства України і рішень компетентних судових органів.

Зазначено, що вибір альтернативного способу розв'язання спору залежить від конкретної ситуації та прийняття сторонами відповідного рішення. Деякі способи можуть бути підтримані законодавством або бути включеними до договору, тоді як інші можуть потребувати домовленості між сторонами.

У наш час альтернативні способи розв'язання господарських спорів набувають особливого значення, з огляду на висвітлені проблемні аспекти, що пов'язані з дією правового режиму воєнного стану.

Крім того, доцільність звернення до альтернативних способів вирішення господарських спорів визначається низкою чинників, серед яких у статті деталізовано такі як економічні, безпекові та юридичні.

З огляду на акцентовані аспекти розв'язання господарських спорів в умовах дії правового режиму воєнного стану, можна виділити деякі тенденції та особливості, які будуть корисними для впровадження в Україні альтернативних способів їх розв'язання: розвиток законодавства, розбудова арбітражної інфраструктури, підготовка фахівців, популяризація арбітражу, медіації та інших альтернативних способів розв'язання господарських спорів.

Ключові слова: господарські спори, правовий режим воєнного стану, альтернативні способи розв'язання господарських спорів, медіація.

The article aims to highlight the peculiarities of addressing the current issues in resolving economic disputes in the context of the legal regime of a state of war. The author investigates the specificities of handling economic cases and enforcing court decisions in conditions where a state of war is in effect. The influences and limitations that can affect the adjudication of economic disputes under such circumstances and the mechanisms employed to ensure justice and the enforcement of court decisions are explored.

It is argued that the impact of the legal regime of a state of war on economic disputes is complex and dependent on the specific circumstances of each situation. Each case will be considered and resolved in accordance with the legislation of Ukraine and the decisions of competent judicial authorities.

It is noted that the choice of an alternative dispute resolution method depends on the specific situation and the decision made by the parties involved. Some methods may be supported by legislation or included in contracts, while others may require agreement between the parties.

In contemporary times, alternative methods of resolving economic disputes acquire particular significance due to the problematic aspects associated with the implementation of the legal regime of a state of war. Furthermore, the appropriateness of resorting to alternative methods of resolving economic disputes is determined by a range of factors, detailed in the article, such as economic, non-contentious, and legal considerations.

Considering the highlighted aspects of resolving economic disputes in the context of the legal regime of a state of war, several trends and peculiarities can be identified that would be beneficial for the implementation of alternative dispute resolution methods in Ukraine, including the development of legislation, the establishment of arbitration infrastructure, the training of specialists, and the popularization of arbitration, mediation, and other alternative methods of resolving economic disputes.

Key words: economic disputes, legal regime of a state of war, alternative methods of resolving economic disputes, mediation.

Постановка проблеми. Господарські спори є важливою складовою сфери бізнесу, економіки та безпеки держави в цілому.

24 лютого 2022 р., внаслідок російського вторгнення до України, по всій території країни було оголошено воєнний стан. Цей стан було продовжено низкою Указів Президента України. Умови воєнного стану призводять до максимальних зусиль держави для встановлення та забезпечення стабільної роботи своїх органів.

Нормативну основу для правового режиму воєнного стану становлять положення п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [1] та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [2].

Згідно зі ст. 64 Конституції України, право на судовий захист не підлягає обмеженню.

У період воєнного стану, згідно зі ст. 10 та ст. 122 Закону № 389-VIII [2], повноваження судів не можуть бути припинені або обмежені. Крім того, згідно зі ст. 26 цього ж Закону, на території, де введено воєнний стан, правосуддя

здійснюється виключно судами, і будь-яке скорочення або прискорення судових процесів заборонено.

Проте, забезпечення безперервної роботи суду під час війни не завжди можливе. Більше того, існують суди, які взагалі не проводять судові засідання або не здійснюють судочинства через окупацію або наявність бойових дій у їхній зоні.

Отже, як видно, судова влада також гостро відчуває вплив війни та її наслідків, що суттєво впливає на процеси здійснення судочинства. Безумовно, це вплинуло й на порядок вирішення господарських спорів.

Стан дослідження. В основу написання даної статті покладено аналіз національної законодавчої бази, судової практики, а також наукові доробки вітчизняних фахівців А. Француза, О. Цісельського, К. Шейко та ін. Слід вказати на відсутність у сучасній правовій науці праць, присвячених нагальним проблемам вирішення господарських спорів в умовах дії правового режиму воєнного стану, що й власне обґрунтовує увагу автора

до даної проблематики та обумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є аналіз особливостей розв'язання господарських спорів в умовах дії правового режиму воєнного стану. Для реалізації цієї мети у статті виконано такі **завдання**: 1) визначено чинники, які негативно впливають на ефективність розгляду судових спорів в умовах війни; 2) досліджено можливі альтернативні способи розв'язання господарських способів; 3) на підставі проведеного науково-правового аналізу розроблено пріоритетні напрями для удосконалення національної практики.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах війни господарські суди, які здійснюють правосуддя і вирішують справи щодо відшкодування збитків, завданих військовою агресією РФ проти України, намагаються адаптувати процесуальне законодавство мирного часу до викликів і потреб воєнного стану. Однак, очевидно, що заходи і практика, розроблені з 2014 року, не відповідають сучасному розмаху війни. У цьому плані постає низка суттєвих проблем, зокрема це питання територіальної підсудності судів, які розміщені на тимчасово окупованих територіях, питання залучення до участі у справі в національному суді іншої держави за відсутності згоди компетентних органів цієї держави. Останнє досить актуальне у зв'язку із масштабними збитками, завданими вторгненням Росії. Вирішення цього питання було досягнуто Верховним Судом у своєму рішенні від 14 квітня 2022 р. (цивільна справа № 308/9708/19) [3], де було встановлено, що після початку війни в Україні з 2014 року суди України мають право нехтувати імунітетом РФ і розглядати справи про відшкодування збитків, завданих фізичним особам внаслідок збройної агресії Росії, за позовами, поданими до саме цієї іноземної країни.

Під час дії режиму воєнного стану можуть бути введені певні обмеження і обставини, які можуть впливати на процес розгляду господарських спорів. Зокрема, це може стосуватися обмеження доступу до деяких ресурсів, зміни умов функціонування підприємств, заборони на певні операції тощо. Подібну думку у своїй науковій роботі відстоює й К. Шейко [4].

Точні впливи правового режиму воєнного стану на розгляд господарських спорів будуть залежати від конкретних умов і обставин, а також від вирішення компетентних судових органів у кожному окремому випадку.

Зокрема, це може стосуватися наступного:

Обмеження доступу до ресурсів. Дійсно, умови воєнного стану можуть призвести до обмеження доступу до певних ресурсів, які є необхідними для функціонування компаній. Наприклад, у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну були введені обмеження щодо постачання палива, енергії та сировини. Це вплинуло на можливість компаній вирішувати господарські спори, які пов'язані з постачанням цих ресурсів.

Зміна істотних умов функціонування. Мається на увазі, що дія правового режиму воєнного стану може супроводжуватися зміною умов функціонування компаній. Наприклад, можуть бути встановлені додаткові вимоги до безпеки, додаткові обмеження на пересування чи обмеження щодо використання деяких технологій. Такі зміни можуть вплинути на спори, пов'язані з виконанням контрактів або наданням послуг.

Заборона на певні операції. Зокрема, умови воєнного стану можуть включати заборону на певні операції або бізнес-діяльність. Наприклад, воєнний стан може передбачати заборону на експорт певних товарів або заборону на вільний обіг валют. Ці обмеження можуть мати вплив на господарські спори, які стосуються таких операцій.

Враховуючи, що вплив правового режиму воєнного стану на господарські спори є величезним і залежить від багатьох факторів, важливо мати на увазі, що кожна ситу-

ація може мати свої унікальні наслідки, що й буде відображатися на особливостях вирішення господарських спорів.

Крім вищезгаданих прикладів, існує декілька інших, які демонструють вплив правового режиму воєнного стану на розгляд господарських спорів:

Зміна строків. Умови воєнного стану можуть призвести до зміни строків для вирішення господарських спорів. Наприклад, може бути введена тимчасова процедура прискороного розгляду справ або продовження строків для подання документів та доказів. Це може вплинути на графік розгляду та вирішення спорів.

Зміна пріоритетів. В умовах воєнного стану пріоритети держави можуть змінюватися. Уряд може зосередитися на вирішенні нагальних проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки та оборони країни. Це може призвести до того, що господарські спори можуть отримати меншу пріоритетність і бути відкладеними на пізніший термін.

Зміна правил і процедур. Умови воєнного стану можуть призвести до змін правил і процедур розгляду господарських спорів. Наприклад, можуть бути встановлені нові процедури безпеки, обмеження на доступ до судових приміщень або зміни в процедурі подання позовних заяв. Це може вплинути на спосіб розгляду та вирішення господарських спорів.

Враховуючи ці приклади, важливо зазначити, що вплив правового режиму воєнного стану на господарські спори є комплексним і залежить від конкретних обставин кожної ситуації. Кожен випадок буде розглядатися і вирішуватися відповідно до законодавства України і рішень компетентних судових органів.

Розв'язання господарських спорів може відбуватися не тільки в судовому порядку. Практиці відомі й альтернативні способи, які в умовах запровадження правового режиму воєнного стану набувають особливої актуальності, зокрема:

Переговори та медіація. Сторони можуть використовувати переговори чи залучати третю нейтральну сторону (медіатора) для сприяння урегулюванню спору. Медіатор допомагає сторонам знайти взаємовигідне рішення шляхом вироблення компромісу та підтримки установа діалогу між ними.

Арбітраж. Сторони можуть використати арбітражний процес, де розгляд спору відбувається перед незалежною третьою стороною або групою експертів (арбітрами). Арбітраж може бути використаний, якщо в контракті або угоді між сторонами передбачено такий механізм розв'язання спорів.

Консенсусне узгодження. Сторони можуть домовитися про консенсусне узгодження, де обидві сторони працюють разом, щоб досягти взаєморозуміння та прийняти спільне рішення щодо спору.

Експертний висновок. Сторони можуть залучити незалежних експертів для надання професійних оцінок, висновків або рекомендацій з певних аспектів спору. Це може сприяти з'ясуванню фактичних аспектів спору або вирішенню технічних питань.

Компроміс або договір. Сторони можуть досягти компромісу або укласти договір, в якому вони обидві відмовляються від частини своїх вимог чи погоджуються на взаємний компроміс.

Адміністративні процедури. В залежності від галузі і типу спору, існують адміністративні процедури, встановлені спеціалізованими органами або регуляторами, які можуть вирішувати спори. Наприклад, адміністративні органи можуть проводити слухання, розглядати докази та виносити рішення щодо спору.

Комплексні рішення. Сторони можуть використовувати комбінацію з декількох різних альтернативних способів для досягнення розв'язання спору. Наприклад, можуть бути проведені переговори з одночасним залученням медіатора або арбітражного процесу.

Консультації з юристами. Сторони можуть звернутися до юристів або консультантів для отримання правових порад з приводу можливих шляхів розв'язання спору та альтернативних варіантів вирішення.

Важливо зазначити, що вибір альтернативного способу розв'язання спору залежить від конкретної ситуації та прийняття сторонами відповідного рішення. Деякі способи можуть бути підтримані законодавством або бути включеними до договору, тоді як інші можуть потребувати домовленості між сторонами.

Як було зауважено вище, у наш час альтернативні способи розв'язання господарських спорів набувають особливого значення, з огляду на висвітлені проблемні аспекти, що пов'язані з дією правового режиму воєнного стану.

Крім того, доцільність звернення саме до альтернативних способів вирішення господарських спорів визначається низкою чинників, серед яких варто виокремити такі:

(1) Економічні чинники:

1. Господарські спори можуть призвести до прямих економічних збитків для компаній. Вони можуть включати втрати від несплачених рахунків, витрати на юридичні послуги, судові витрати та втрати від зупинки чи затримки у виробництві або постачанні товарів та послуг. Крім того, компанія може втратити права на певні активи, контракти або можливості для розвитку.

2. Господарські спори можуть створювати невизначеність і ризик для потенційних та існуючих інвесторів. Великі спори можуть вплинути на рішення інвесторів про вкладання коштів у країну або галузь, що призводить до зменшення інвестиційного потоку та можливого зупинення розвитку.

3. Господарські спори можуть порушити довіру між бізнес-суб'єктами та споживачами. Якщо споживачі втрачають довіру до певної компанії або галузі через спори, це може призвести до зниження обсягів продажів, негативного впливу на репутацію та тривалого зменшення витрат споживачів.

4. Господарські спори можуть спричинити зупинки або затримки у виробництві та постачанні товарів і послуг. Це може мати свої наслідки для інших галузей і підприємств, що залежать від цих постачальників, і призводити до загальної затримки економічного розвитку.

5. Господарські спори можуть призвести до зменшення або втрати конкурентоспроможності на ринку. Якщо компанія привертає негативну увагу через спори або втрачає можливості для інновацій і розвитку, це може призвести до зменшення її позицій на ринку і зростання конкуренції.

(2) Безпекові чинники:

1. Господарські спори можуть вимагати зміни бізнес-стратегії. Компанії можуть бути змушені вкладати більше часу, ресурсів і уваги у вирішення спору замість того, щоб зосередитись на стратегічному розвитку і інноваціях. Крім того, компанії можуть бути обмежені у своїх можливостях відкрити нові ринки або розширити діяльність, доки спір не буде вирішений.

2. В найгірших випадках господарські спори можуть мати наслідком втрату бізнесу. Наприклад, у разі невідомого вирішення спору або накладення суворих санкцій компанія може зазнати фінансових втрат, банкрутства або навіть припинення діяльності.

3. Господарські спори можуть надати компанії можливість навчитися і поліпшити свої практики управління ризиками, юридичних аспектів бізнесу та стратегічного планування. Від цих важливих уроків може залежати подальший успіх та стійкість компанії у господарському середовищі.

(3) Юридичні чинники:

Для компанії:

1. Господарські спори можуть призвести до значних витрат на юридичні послуги. Компанія може бути змушена винаймати адвокатів та консультантів для представництва її інтересів у суді або арбітражному процесі.

2. Господарські спори створюють додаткову роботу для внутрішнього юридичного відділу компанії. Потрібно займатися збором доказів, підготовкою юридичних документів, комунікацією з юридичними консультантами та управлінням всім процесом розв'язання спору.

3. У затяжних судових процесах компанія може витрачати багато ресурсів на юридичні послуги та забезпечення своїх інтересів, що може зменшити її конкурентну перевагу. В той же час, конкуренти, які не мають судових спорів, можуть просуватися вперед та використовувати цей час для розвитку своїх бізнесів та розширення своєї ринкової частки.

Для країни:

1. Господарські спори створюють навантаження на юстиційну систему країни. Судові процеси можуть тривати довго, що призводить до затримок у вирішенні спорів та навантаження на судові ресурси.

2. Господарські спори можуть створювати перешкоди для бізнесу та інвестицій. Незабезпеченість правової системи та недостатня ефективність у вирішенні спорів можуть знижувати довіру до бізнес-клімату країни та стримувати інвестиційний потік.

3. Господарські спори можуть мати вплив на міжнародну репутацію країни. Національні спори, які отримують широку публічність, можуть створювати негативне враження про бізнес-клімат та правову систему країни, що може впливати на міжнародні відносини та інвестиційний імідж.

Вартий уваги висновок судді О. Цісельського, сформульований у його дисертаційній роботі з приводу того, що «воєнний стан негативно впливає на ефективність відправлення правосуддя господарськими судами через: 1) зріст навантаження на суддів у зв'язку з ускладненням правовідносин між суб'єктами підприємницької діяльності, у сфері виробництва та господарювання; 2) проблеми організації діяльності суду у зв'язку з перервами у роботі через повітряні тривоги, відсутність електроенергії тощо; 3) необхідність виконання судами додаткових функцій з організації безпечних умов для учасників судового процесу та їх інформування» [5, с. 193].

У цьому контексті заслугоує на підтримку думка А. Француза про те, що «невирішеною проблемою залишається те, що суди та медіація в Україні йдуть паралельними шляхами, медіація розвивається окремо від судової системи, хоча має бути в неї інтегрованою. Закон про медіацію встановлює правові основи медіації як позасудової процедури вирішення спорів, принципи медіації, статус медіаторів та вимоги до їх професійної кваліфікації та застосовні процедури. Якщо в деяких юрисдикціях за кордоном медіація є обов'язковим інструментом альтернативного вирішення спорів, то в Україні все ще очікується, що вона буде добровільною для вирішення господарських та інших спорів» [6, с. 68–69]. На нашу думку такий підхід характерний не тільки для медіації, а й інших альтернативних способів розв'язання господарських спорів.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, видається можливим сформулювати наступні узагальнюючі висновки з даного дослідження. З огляду на акцентовані аспекти розв'язання господарських спорів в умовах дії правового режиму воєнного стану, можна виділити деякі тенденції та особливості, які будуть корисними для впровадження в Україні альтернативних способів їх розв'язання, а саме:

Розвиток законодавства. Важливо вдосконалювати законодавство, що стосується альтернативних способів розв'язання господарських спорів. Це стосується удосконалення Господарського процесуального кодексу України та інших спеціальних законів, забезпечення їх узгодженості з міжнародними стандартами та передовою практикою.

Розбудова арбітражної інфраструктури. Створення сприятливих умов для розвитку арбітражів та арбітражних організацій в Україні. Це може включати створення спеціалізованих арбітражів, підтримку роботи арбітраж-

них організацій, забезпечення доступу до необхідної інфраструктури та технологій для проведення арбітражних процедур.

Підготовка фахівців. Розвиток закладів освіти і наукових установ для підготовки кваліфікованих спеціалістів у галузі альтернативного розв'язання спорів. Це може включати створення спеціалізованих курсів, магістерських програм та дослідницьких центрів з арбітражу, що сприятимуть підготовці та розвитку кваліфікованих арбітрів та інших профільних спеціалістів.

Популяризація арбітражу. Запровадження інформаційних кампаній та освітніх заходів для підвищення усвідомлення про переваги альтернативного розв'язання господарських спорів, зокрема арбітражу. Це може включати проведення круглих столів, конференцій та інших заходів, спрямованих на інформування бізнес-спільноти, юристів та широкої громадськості про можливості арбітражу та його ефективне використання.

Зокрема, арбітражі можуть відігравати важливу роль у боротьбі з корупцією. Ось кілька ідей, як це можливо:

Незалежність і невідкупність. Арбітражні суди працюють на основі принципів незалежності, невідкупності та нейтральності. Це означає, що рішення арбітражного суду приймається об'єктивно, без впливу зовнішніх чинників. Такий підхід допомагає уникнути корупційних впливів та забезпечує довіру до процесу розгляду спору.

Прозорість та конфіденційність. Арбітражні процедури можуть бути більш прозорими та конфіденційними, порівняно зі звичайними судовими процесами. Це дозволяє зменшити можливість корупції, оскільки інформація про справи і винесені рішення не викривається широкому загалу, що ускладнює можливість впливу та тиску з боку недобросовісних осіб.

Швидше та більш ефективне вирішення спорів. Арбітражні процедури зазвичай відбуваються швидше та ефективніше, порівняно зі звичайними судовими процесами. Це зменшує можливість корупції, так як швидке вирішення спору ускладнює можливість зловживання або затягування судового процесу з метою отримання неправомірної вигоди.

Використання міжнародних стандартів. Арбітражі у своїй практиці здебільшого використовують міжнародні стандарти та правила, які гарантують справедливість та об'єктивність розгляду спору. Це сприяє зменшенню можливості корупційних дій та забезпечує довіру сторін до процесу.

Залучення іноземних суддів. У деяких випадках арбітражі можуть залучати іноземних суддів, які мають великий досвід у розв'язанні господарських спорів. Це дозволяє впровадити зовнішній елемент незалежності та експертизи, що сприяє забезпеченню об'єктивності і високої якості розгляду справ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Верховний Суд сформулював висновок щодо судового імунітету РФ у справі про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором. *Інформаційний веб-портал «Судова влада України»*. 23 квітня 2022 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169>
4. Шейко К.В. Судова практика: випробування війною. *Виклики правничої професії в умовах воєнного стану*: Матер. круглого столу (м. Харків, 06 жовтня 2022 р.). Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. 158 с. URL: <https://dSPACE.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a0d08630-20b8-43da-baa3-89bf22588239/content>
5. Цісельський О.В. Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: дис ... доктора філос. / Цісельський О.В.; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 242 с. URL: <http://dSPACE.onua.edu.ua/handle/11300/24816>
6. Француз А.Й. Медіація, як сучасний спосіб вирішення конфліктів в умовах військового стану. *Legal Bulletin*. 2023. № 1 (7). С. 64–72. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/370>